

SAMOSTANSKA GRADITELJSKA CJELINA NA ŠIROKOM BRIJEGU

KULTURNO-POVIJESNI SPOMENIK

Zovko, T.

Sažetak: Tijekom druge polovine XIX. stoljeća Široki Brijeg postaje crkveno, prosvjetno i kulturno središte. Početkom izgradnje crkve i samostana godine 1846. označilo je i početak preustroja crkvene organizacije koji je dovršen osnivanjem Kustodije, a kasnije i Provincije hercegovačkih franjevaca. Za potrebe crkve i samostana izgrađuju se ceste i mostovi koji omogućuju nesmetan dolazak vjernika na Široki Brijeg. Grade se i popratni objekti za neometan život redovnika kao i za zadovoljavanje potreba vjernika, tako da se uz sakralne objekte podižu i profani. Stara crkva nije mogla uđovoljiti potrebama vjernika pa se godine 1857. razmišlja o gradnji nove, ali se taj projekt nije realizirao. Nova crkva svečano se započinje graditi 20. lipnja 1905. po projektu Maxa Maksimilijana Davida u neoromačkom stilu. Gradnjom gimnazije, a kasnije i konvikta za smještaj učenika, upotpunjava se arhitektonska cjelina na Širokom Brijegu. Izgradnjom franjevačke električne centrale i osvjetljenjem gimnazije napravljen je novi iskorak koji je omogućio bolje uvjete rada i školovanje većeg broja učenika koji su se spremali za svjetovna zanimanja.

Ključne riječi: samostanska graditeljska cjelina, spomenik, Široki Brijeg.

Podatci o autoru: mr. sc. Zovko, T.[ihomir], Fakultet filozofsko-humanističkih znanosti Sveučilišta u Mostaru, Matice hrvatske bb, 88000 Mostar, Bosna i Hercegovina, pedagoski.fakultet.mostar@tel.net.ba

THE CONSTRUCTIVE ENTITY OF THE MONASTERY IN ŠIROKI BRIJEG

CULTURAL AND HISTORICAL MONUMENT

Zovko, T.

Abstract: During the second half of the 19th century, Široki Brijeg becomes the churchly, educational and cultural center. The beginning of the construction of church and monastery in 1846 marked also the beginning of the reorganization of church, which was concluded by the foundation of custody, and later on the province of Herzegovinian Franciscans. For the needs of the convent and church, roads and bridges are built, which enables free access of believers to Široki Brijeg. They also build ancillary structures to facilitate the living of priests, as well as to satisfy needs of believers, so they build profane structures next to sacral ones. The old church could not satisfy needs of believers, so in 1857 they consider building a new one, but that project is never realized. In a festive way, the construction of the new church starts on 20 June 1905 according to the project of Max Maksimiljan David in Neo-Romanesque style. With the construction of the Franciscan power-plant and lighting of the gymnasium, a new step forward is made that offered better conditions for work and education of a larger number of students who prepared for secular professions.

Key words: constructive entity of the monastery, monument, Široki Brijeg.

Author's data: M. Sc. Zovko, T.[ihomir], Faculty of Philosophics and Humanities University of Mostar, Matice hrvatske bb, 88000 Mostar, Bosnia and Herzegovina, pedagoski.fakultet.mostar@tel.net.ba

Uvod

Nakon prestanka progona kršćana u IV. stoljeću na prostoru današnje Hercegovine grade se tijekom V. i VI. stoljeća prve kršćanske bazilike. Srednjovjekovlje ostavlja velik broj sakralnih objekata koji govore o procesu kristijanizacije ovoga prostora nakon doseljenja Hrvata. Dolaskom Turaka u XV. stoljeću taj slijed se prekida jer oni ruše samostane i crkve u Hercegovini. Katolički je puk čekao gotovo tri stoljeća na ponovnu izgradnju sakralnog objekta u Hercegovini, a pastorizacija puka vršena je iz dalmatinskih samostana i samostana u Kreševu. Zbog pritisaka velikih sila turska vlast je u XIX. stoljeću moralu popustiti i ponovo dopustiti katolicima izgradnju samostana i crkava.

Široki Brijeg se nalazio izvan kavanskih putova koji su isli uglavnom pravcem Livno – Split i Trebinje – Dubrovnik zahvaljujući moćnim muslimanskim obiteljima iz ta dva grada. Tek u drugoj polovini XIX. stoljeća promet postaje intenzivniji dolinom Neretve, a dolaskom Monarhije i izgradnjom željezničke pruge taj prometni pravac povezuje se s lukom Metković i postaje dominantan prometni pravac. Zapadno od Neretve postojali su puteljci koji su bili jedva prohodni, a velik problem su bile krške rijeke Lištice, Ugrovača i Crnašnica koje su zimi bile velika pre-

preka karavanama. Da bi se omogućila komunikacija, građeni su mostovi na tim rijekama. Na Lištici se spominju dva mosta. Jedan na Ovojcima s jednim lukom i drugi kod Uzarića.¹ Ovi mostovi nisu očuvani u izvornom obliku. Na Ovojcima je stari most betoniran, a na Uzarićima je na njegovu mjestu izgrađen sadašnji noviji most.² U centru naselja Lištice nalazio se kameni most koji se spominje u drugoj polovini XVIII. stoljeća, a spominje ga Božić godine 1785.³ Spominju se mostovi na Ugrovači i na Privalju koji se popravljaju iz sredstava vakufa kako je odredio legator Hadži Ibrahima-age Šarića⁴ džamije u Mostaru. Svi navedeni mostovi nisu mogli osigurati neki značajniji promet ljudi i dobara, tako da je ovaj dio Hercegovine bio izvan glavnih prometnih i trgovačkih komunikacija. Dolaskom Monarhije i izgradnjom prometnica koje će povezati Mostar preko Širokoga Brijega s Duvnom i Imotskim označit

¹ Nametak, A., *Karađozbeg i njegovo doba*, Novi behar, Sarajevo, Godina VII., 1933.-1934., br. 3 i 4, str. 41.

² Prilikom gradnje novog mosta pronađeni su ostaci starije gradnje.

³ Čelić, Dž., - Mujezinović, M., *Stari mostovi u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, Publishing, 1998., str. 289.

⁴ Hasandedić, H., *Spomenici kulture turskog doba u Mostaru*, Sarajevo, Veselin Masleša, 1980., str. 28.

će kraj prometne izoliranosti i omogućiti ubrzaniji razvoj trgovine.

Povratak franjevaca u Hercegovinu

Tijekom XIX. stoljeća sazrijevaju uvjeti za povratak franjevaca rodom iz Hercegovine na njihov trajni boravak u zavičajnim prostorima. Dotad su oni, zajedno s drugim ujacima-fratrima iz Bosne, iz kreševskog samostana vodili duhovnu skrb o katolicima južno od Ivan-planine još od godine 1699., boraveći trajno ili povremeno u svega nekoliko župa u Hercegovini u kojoj nije bilo crkava. Da bi udovoljili potreбama puka i ostvarili svoje želje, morali su dobiti: dozvolu od Kongregacije za širenje vjere i generala Franjevačkog reda, dekret za gradnju crkve i samostana, rastati se od subraće u Bosni, izabrati lokaciju za gradnju i dobiti ferman. Nakon što su isposlovali navedene dozvole, odlučili su graditi crkvu i samostan na Širokom Brijegu. Bilo je više lokacija, ali je izabran brežuljak iznad rijeka Lištice i Ugrovače na kom nije prije bilo sakralne građevine. Zemlja je vlasništvo Ahmed-age Kurta iz Mostara koji „... prodade nam brežuljak Široki Brijeg, šumu i jedan bijedan vrtić uz staro katoličko groblje

za samostan i crkvu za 145 zlatnika».⁵ Uz pomoć naroda franjevci su zakopali kamene blokove u zemlju i tako uspjeли prevariti povjerenstvo koje je došlo provjeriti temelje tobožne crkve koje su pronašli na Širokom Brijegu. Biskup Barišić je 23. srpnja 1846. blagoslovio temeljni kamen samostanske crkve posvećene uznesenju bl. Djevice Marije.⁶ Carskim su fermanom propisane dimenzije crkve i strogo su poštivane pod prijetnjom rušenja. Zbog toga je crkva bila malena (duljina 44 lakta, širina 24 lakta). Broj žitelja koji su gravitirali crkvi iznosio je 5209,⁷ tako da je postojala potreba za proširenjem, ali pokušaj godine 1857. kada su dobili dozvolu za proširenje crkve koju je trebalo izgraditi prema projektu inženjera Idrisa s dimenzijama 55x30x15 aršina,⁸ nije se nikada realizirao.

Za razliku od crkve samostanu nisu bile određene ikakve mjere i njegovu je gradnju najviše vodio fra Filip Ančić koji je izradio i projekt samostana. Izgrađena su dva krila, zapadno i istočno. Prvo je dovršeno godine 1849., a

5 Bakula, P., *Hercegovina prije sto godina ili Šematizam fra Petra Bakule*, s latinskog originala preveo iz 1867. dr. fra V. Kosir, Mostar, 1970. str. 39. (Na stranici 48 navodi da je kupljeno za 141 zlatnik.)

6 Bakula, P., *Hercegovina prije..., str. 50.*

7 Bakula, P., *Hercegovina prije..., str. 71.*

8 Franjevački arhiv, Mostar, AT XX/976.

drugo 1860.⁹ Krila su duga po 32 metra, a široka 9 metara. Sagrađen je još jedan dio, nešto manji, dug 25, a širok 10 metara gdje je bila kuhinja i smještaj za franjevačke pitomce. Ovdje su se učila četiri niža razreda gimnazije, a kasnije bi učenici nastavljali školovanje na Humcu. Za potrebe djece iz okolice samostana franjevci su godine 1867. izgradili i otvorili Narodnu učionicu pod rukovodstvom fra Filipa Čuture. Uočavajući važnost obrazovanja franjevcu su za potrebe naroda krenuli s razvojem školstva, u početku uz velike teškoće jer je retardirani turski sustav ostavio iza sebe siromašnog seljaka koji je teško osiguravao i najosnovniju egzistenciju. Roditelji su teško mogli osigurati odjeću djeci za dolazak u školu pa su ona često izostajala s nastave i nisu je mogla redovito pohađati. Nakon dolaska Monarhije škola će godine 1882. prijeći u državne ruke. Pred kraj stoljeća Max Maksimilijan David će napraviti projekt za Narodnu osnovnu školu u samome mjestu Široki Brijeg, tako da se uz sakralni kompleks razvija i profani uz rijeku Lišticu.

Uz crkvu je godine 1871. podignut mali zvonik na čijoj izgradnji su najviše angažirani fra Paškal Buconjić i fra

Ante Duspara. Zvonik je bio neugledan, i viši od crkve svega deset lakata.¹⁰ Da bi samostan povezali s cestom što se gradi od Mostara do Širokoga Brijega i Posušja 1891.-1892., probili su kolski put godine 1892.¹¹

Da bi vjernici mogli doći do samostana, bilo je potrebno izgraditi most na rijeci Ugrovači koja je tijekom zime bila prepreka za dolazak u crkvu. Projektiranje mosta povjereno je Matteu Lorenzoniju koji je projektirao još jedan sličan most na Vrioštici u selu Proboju kod Ljubuškog kao i crkvu sv. Perta i Pavla u Mostaru te neostvareni nacrt za crkvu u neorenesansnom stilu na Širokom Brijegu. Smatra se da je radio još neke projekte po Hercegovini i Bosni, ali dokumenti nisu sačuvani.

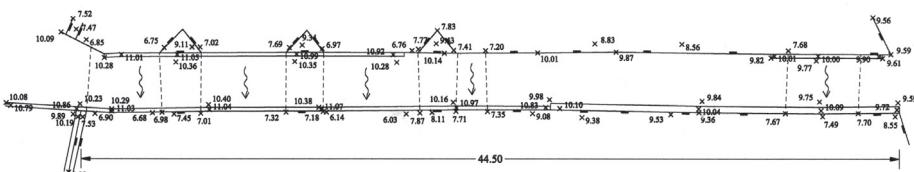
Most na Ugrovači izrađen je od grubo isklesana kamena i tipičan je primjer gradnje mostova od kamena sa četiri veća i jednim manjim lukom. Na sredini je izdignut kako bi za najvećeg vodostaja moglo proteći što više vode, kao i kod drugih mostova koji su podizani u ono vrijeme. Izdignuta sredina mosta osiguravala je i da oborinske vode brzo odu s mosta i ne stvaraju lokve na kolniku. Ovaj most na Ugrovači, kao i onaj na Lištici, omogućili su neometan dolazak vjernika na Široki Brijeg tijekom

⁹ Glavaš, R., *Spomenica pedesetogodišnjice Hercegovačke franjevačke redodržave*, Mostar, 1897., str. 68.

¹⁰ Bakula, P., *Hercegovina prije...*, str. 53 -57.

¹¹ Glas Hercegovca, 5. 3. 1892. br. 18.

TLOCRT MOSTA, M 1: 200

UZDUŽNI PRESJEK MOSTA, M 1: 200

Most na Ugrovači, geodetski snimak, svibanj 2005.

Današnji izgled mosta

cijele godine. Isti projektant izradio je, kako je već rečeno, i nacrt crkve u neorenesansnom stilu 1863. godine, ali taj plan nije realiziran zbog nedostatka sredstava kao i majstora koji su znali izgraditi kupolu.

Franjevci su uz duhovnu brigu za svoj puk unaprjeđivali gospodarske prilike te pomagali narodu da stvori bolje uvjete života. Osobito su vodili računa o prosvjeti te su tako organizirali i prve učionice gdje su oni sami održavali nastavu. Podigli su i osam dućana na Širokom Brijegu da narod, poslije mise, može kupiti što mu je potrebno.

Zbog političkih prilika interes za Hercegovinu je pojačan pa zato dolaze brojni istraživači, znanstvenici, putopisci kao i špijuni koji o svojim dojmovima ostavljaju zapise i na taj su nam način dali dragocjene podatke o ovom prostoru tijekom XIX. stoljeća. Svoje dojmove o Hercegovini, odnosno Širokom Brijegu ostavili su i francuski putopisci Evariste de Sainte-Marie i Ogist Dozon. Među onima koji su ostavili pisane tragove o Širokom Brijegu bio je francuski putopisac E. de Sainte-Marie koji daje opis samostana na Širokom Brijegu. "Samostan je izgrađen na visokom brežuljku, pored Lištice, na visini oko sto metara. Zvana zvone, a paljba iz plotuna nagovješće približavanje biskupa. Pređe se preko mosta,

izrađenog nad jednim suhim jarkom, i zavojitim stepenicama se penje u samostan..."¹² Ogist Dozon u svom izvještaju od 6. ožujka 1864. piše da je samostan izgrađen od kamena „neobično solidno i uz veoma veliki trošak”, zatim citira fra Petra Bakulu i nastavlja da se samostana „sastoji od jedne četvrtaste zgrade na dva sprata, koja ide oko zatvorenog dvorišta i obuhvata ništa manje od šezdeset soba ili prostorija predviđenih da se namjeste kako treba. On ima kao pomoćne zgrade, pored crkve, još niz stanova namijenjenih stranim licima, staje, magazine, i dućane, dvije ogromne zidane čatrnje i jedno groblje. Zemljište na kome se diže bilo je prethodno, kao i čitavo tlo Hercegovine, samo prostor pokriven stijenama, ali koji je rad pretvorio u vrtove, šumu i livadu”¹³.

Opis puta iz Mostara do Širokoga Brijega donosi u svojoj autobiografiji Kristofor Milas. objavljene u Osvitu br. 26 od 29. 3. 1899. pod naslovom "Iz Metkovića u Mostar 1872. godine". Nakon boravka u Mostaru želio je posjetiti Široki Brijeg. Opisao je put preko Blata i dolazak u samostan s o. Pavlom Petrovićem gdje su srdačno primljeni. "Sutradan poslije molitve odoh sa dru-

¹² Šamić, M., *Francuski putopisci u Bosni i Hercegovini u XIX. stoljeću 1836.-1878.*, IROV, Vесelin Masleša, Sarajevo, 1981., str. 260.

¹³ Šamić, M., *Francuski putopisci...*, str. 261.

gom da pregledam samostan. On je na divnoj glavici i liep sa svih strana, a okolo njega sve obradjena polja, gdje ima puno pa su ti polja, gdje se sije žito za hranu samostanu, i livade za sieno konjma samostanskim... Malo dalje od samostana voćaka: brezaka, šljiva, kajsija, jabuka i koješta se ne sjećam, a i zelja ima svakoga. Iza vrta, šumica je liepo uređena, opazih dvie zatvorene kućice, pa kad zapitah, čije su odgovoriše mi da u svetašnje dane dodje mnogo sveta na misu i tu se u tim kućama prodava narodu, što mu je najpotrebnije. Te je kuće odredio za narod samostan, jer se je puk silno tužio da nema gdje šta kupiti, pa navaljivao na samostan, da mu daruje, što mu je najpotrebnije... Kad sam pregledao okoliš samostanski, puteljkom me povedu na vrelo Lištice, o kojoj sam i prije nešto govorio. Tu ti je krasan položaj i pun blaga Božijega. Tu su lijepo obradjeni vrtovi, poveliko lovište ribe i mlinica sa pet mlinova i to je samostansko i daje samostanu puno koristi." Zanimljivo je primjetiti kako Kristofor Milas nije spomenuo most na rijeci Ugrovači preko kojega je morao prijeći prilikom odlaska na izvor Lištice. Bakula spominje most na Ugrovači godine 1872., a godine 1867. nije ga spomenuo. Most je izgrađen tijekom godine 1868.

Gradnja nove neoromaničke Crkve uznesenja blažene Djevice Marije na Širokom Brijegu

Crkva koja je izgrađena nakon 1846. godine nije mogla zadovoljiti potrebe vjernika, tako da je bilo pokušaja 1857.¹⁴ i 1863.¹⁵ godine da se izgradi nova, ali ti pokušaji nisu uspjeli zbog različitih okolnosti. Stara crkva nije mogla zadovoljiti potrebe vjernika i franjevaca, tako da se sve više razmišljalo o gradnji nove crkve. Dolaskom Austro-Ugarske Monarhije 1878. godine promijenili su se uvjeti življenja za katolike u Hercegovini i počelo je novo razdoblje u sklopu moćne Monarhije.

Povećanjem broja žitelja koji gravitiraju Širokom Brijegu kao i boljim uvjetima življenja katoličkog puka potreba za izgradnjom nove crkve postala je izrazitija, a mogućnosti izglednije. Stara crkva je srušena 1905. godine, a još ranije započele su predradnje na izgradnji nove crkve, sada u neoromaničkom stilu. Snimanje terena i pravljenje idejnog

¹⁴ Franjevački arhiv, Mostar, AT XX/976, Dозвола да се црква може проширити и да инженер Идриз направи пројекат димензија 55x30x15 аршина.

¹⁵ Пројекат израдио Matteo Lorenzoni. То је световно име fra Francesca Marije da Vicenza. Radio је више сакралних и профаних пројеката у Херцеговини, Далмацији и Истри, а 1871. године оdlazi u Brazil. Bianca Betto, fra Francesco Maria Lorenzoni da Vicenza, Collectanca Franciscana, XXXV, Roma 1965.

rješenja koje je trebalo zadovoljiti potrebe franjevaca povjerenog je ing. Stjepanu Škrobiću koji je prvi dobio koncesiju za samostalno vođenje građevinskih poduzetničkih poslova.¹⁶ Kamen temeljac položio je 20. lipnja 1905. biskup Paškal Buconjić. "Nakon obavljenog blagosova izreče presvjetli gosp. biskup Buconjić krasan govor, u kojem prikaza, koliko je Široki brieg učinio za našu dragu Hercegovinu, jer se iz njega razidjoše naši dragi fratri, koji uz svetu vjeru propoviedaše narodu i dobre uvjete za život, a osim toga očuvaše u njemu budnu narodnu sviest."¹⁷ Moramo biti svjesni činjenice da je višestoljetna turska vladavina na ovim prostorima ostavila dubok trag, tako da umjetnička strujanja iz katoličke Europe dolaze na ove prostore posrednim putem i sa zakašnjnjem, i tek nakon 1878. godine ovi se prostore ponovno vraćaju u svoj prirodni ambijent. Dolaskom iz Monarhije brojnih službenika, učitelja, inženjera ovi prostore ponovo postaju dio europske kulture, a to se najbolje vidi u gradovima koji sada dobivaju obrise suvremenih urbanih naselja. Iz Moravske u Mostar dolazi godine 1890. Max Maksimilijan David¹⁸ koji je završio Višu tehničku

školu u Brnu godine 1883. Radi brojne sakralne i profane projekte građevina u Mostarskom okružju: Okružni sud u Mostaru, Djevojačku školu milosrdnih sestara u Mostaru, Biskupsku zgradu, Narodnu osnovnu školu u Širokom Brijegu i Ljutom Docu, crkve u Čerinu, Gradnićima, Stocu, Drinovcima kao i nadogradnju rimokatoličkih župnih zgrada u Nevesinju. Max Maksimilijan David izradio je dva projekta za crkvu na Širokom Brijegu, prvi 1904., a drugi 1906. godine.¹⁹ Po drugom projektu izgrađena je današnja Crkva uznesenja bl. Djevice Marije na Širokom Brijegu. Koliki je utjecaj na projektanta imao fra Didak Buntić ne znamo u potpunosti, ali izbor neoromaničkog stila nije slučajan i preko njega je naglašena povezanost s Vatikanom. Crkva je građena od kamena koji je vađen u blizini samostana. David je godine 1904. predvidio jedan zvonik iznad glavnog portala koji je imao jednu biforu i na zabatu sat iznad kojeg se diže šiljasti krov. Transept je imao dva zabatna trokuta s dvije niše u kojima su predviđene skulpture. Zidovi glavne lađe podijeljeni su na pet traveja, a svaki je otvoren s dva prozora, tako da je postignuto dobro osvjetljenje srednje lađe. Crkva je zamišljena s tri lađe dimenzija 45x19,20 m. Na istoku je suže-

16 Osvit br. 47, god. VIII, od 17. 6. 1905., str. 2.

17 Osvit br. 48 i 49 od 24. 6. 1905.

18 Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo, personalni list., Arhiv Hercegovine, Mostar, KBM,

Tehnički odjeljak, K 1- 41.

19 Arhiv Hercegovine, Mostar, KBM, K 34.

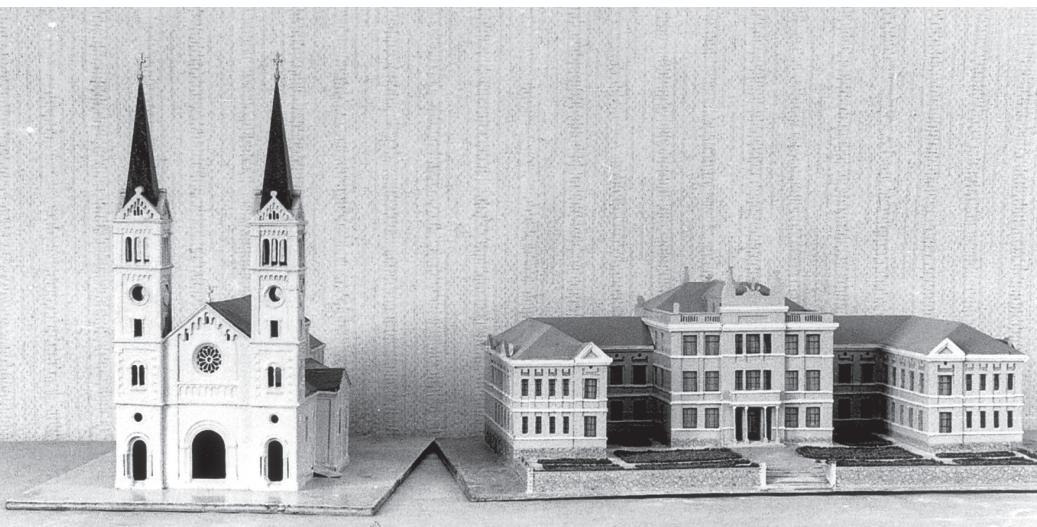
na na širinu glavne lađe (9 m) i ondje je prostor za oltar i sakristiju. Godine 1906. Max David izmijenio je postojeći projekt iz 1904. godine.²⁰ i po tom izmijenjenom projektu crkva je građena.

Na novom projektu su dva zvonika koji se dižu iznad bočnih lađa, prvi kat je otvoren biforom, a na drugom je bio predviđen sat i iznad njega velika bifora. Zvonici su završavali polukatovima i šiljcima od metala s križevima na vrhu. Prilikom izgradnje od ovog plana se djelomično odustalo zbog bojazni da konstrukcija neće izdržati udare vjetra. Zvonici su završeni tako da drugi kat ima rozetu i jedan pravokutni svjetlarnik, a polukat je nešto veći od onog u Davidovu projektu i otvoren je triforom, tako da su zvonici dobili statičko rasterećenje i elegantniju vizualnu formu. Portali su u ovom projektu većih dimenzija, a iznad glavnog je velika rozeta. Umjesto pet dvostrukih prozora sada je projektirao šest polja koja je otvorio rozetama kako bi osigurao bazilikalno osvjetljenje glavne lađe. Umjesto pet stubaca sada imamo šest stupova kao i šest traveja. Vanjske površine su raščlanjene arkadnim frizovima, tako da je na tvrdom kamenu postignuta razbijenost ploha i stvorena igrana linija.

²⁰ Vidi u prilogu projekte iz godine 1904. i 1906.

Na zabatu transepta i drugi projekt je imao dva trokuta, ali prilikom izvedbe napravljen je jedan koji je na sjevernoj strani trebao biti ukrašen hrvatskim grbom, a na južnoj strani grbom Provincije.

Prilikom izgradnje crkve njezin graditelj fra Didak Buntić za savjetnike je imao Josipa pl. Vančaša, Stjepana Podhorskog i Izidora Isu Kršnjavoga s kojim vodi korespondenciju, a sam Kršnjavi ga godine 1909. posjećuje na Širokom Brijegu. Navedeni savjetnici su omogućili da fra Didak Buntić izgradi monumentalnu baziliku. Izgrađena je od hercegovačkog sivog vapnenca koji je kopan u neposrednoj blizini. Fra Didak Buntić osobno je nadgledao izgradnju i dogovarao detalje s projektantom i svojim savjetnicima vodeći računa o pojedinostima, tako da je u crkvu utkao svoju viziju izgleda građevine, čime je ovim prostorima podario jedno od najljepših neoromaničkih ostvarenja sakralne arhitekture. Majstori su s početka bili iz Italije i Dalmacije. Oni su radeći obučavali domaće ljudi koji su domalo ovladali tehnikom obrade kamena i kasnije mogli samostalno raditi i obučavati druge. Gradnja crkve osposobila je veći broj majstora koji su udarili temelje kamenoklesarskom zanatu. Time je udaren temelj ovoj gospodarskoj grani

Makete crkve i gimnazije; završetci zvonika prema zamisli Stjepana Podhorskog

koja u Hercegovini ima velik značaj. Za izgradnju crkve trebalo je osigurati dosta sredstava koja su pribavljena na različite načine. Narod je pomogao svojim prilozima u novcu i radu na crkvi kao i u pripremi građevinskog materijala, franjevci su imali nešto novca koji su namijenili za izgradnju, a dio je namaknut sakupljanjem milodara. Intenzitet gradnje zavisio je od količine prispjeloga novca pa su do 1910. godine završeni zidovi i podignut drveni krov. Svodovi su završeni 1939. godine po projektu Stjepana Podhorskog. Za dovršetak radova na crkvi odobren je kredit u iznosu od 10.000 dinara 27. 8. 1939. godine od Kraljevske Banske Uprave Primorske Banovine radi ukazivanja hitne pomoći pasivnim kraje-

vima.²¹ Sjeverni je zvonik dovršen godine 1927., a južni 1969.

Unutrašnjost crkve ukrašena je radovima renomiranih hrvatskih umjetnika. Mozaike, tabernakul i govornicu izradio je Ante Starčević, a Križni put Rudolf Labaš. Stariji kiparski radovi potječe iz tirolskih i slovenskih drvo-rezbarskih radionica iz druge polovine XIX. stoljeća, a vitraji su izrađeni u radionici Dedić-Koch u Zagrebu god. 1912.

Izgradnjom nove bazilike na Širokom Brijegu kao i samostanskog sklopa, gimnazije i konvikta zaokružena je graditeljska cjelina koja je omogućila

²¹ Arhiv Hercegovine, Mostar, KBM, K 36. Vidi prilog: platni spisak radnika uposlenih na gradnji nadžupske crkve u Širokom Brijegu.

izrastanje novog duhovnog, prosvjetnog i kulturnog centra u Hercegovini.

Zgrada gimnazije

Bolji uvjeti života rezultirali su i povećanjem pučanstva na prostorima Širokoga Brijega, čime se povećao i broj učenika pa se pokazala potreba za izgradnjom nove gimnazijске zgrade. Temeljni je kamen postavljen godine 1902.²² koji je blagoslovio biskup fra Paškal Buconjić u nazočnosti fra Augustina Zupca i fra Vjenceslava Bašića i ostalih fratara.

Gimnazija je od godine 1870. do 1899. bila premještena na Humac, ali je koncem stoljeća vraćena na Široki Brijeg, i godine 1903. pušten je upis svjetovnim učenicima. Već nakon dvadesetak godina postojeća zgrada bila je pretjesna zbog povećanog interesa polaznika te je uprava Provincije odlučila odrediti mjesto za novu zgradu. Projekt za izgradnju gimnazije izradio je Miloš Komadina i prof. Pop pl. Alamor uz pomoć fra Dominika Mandića²³ koji je iznio svoje želje i potrebe franjevaca za novom gimnazijском zgradom.

Konvikt

Izgradnjom nove zgrade gimnazije i povećanjem broja učenika pokazalo se da je smještaj u privatnim kućama loš izbor. Stoga su franjevci iznajmili kuću od Ivana Marušića zvanog Janjče u blizini samostana godine 1911./12. i u nju smjestili manji broj učenika. Dakako, time teškoće sa smještajem nisu otklonjene te su franjevci otkupili tu postojeću kuću s podosta zemljišta na kojem su izgradili smještaj za 15 učenika koji su plaćali mjesečno 24 K. Narednih godina povećavao se broj učenika i širio se posjed kupovinom od Marušića.

Zbog povećanog broja učenika mralo se izgraditi novo zdanje za smještaj učenika. Temeljni kamen svečano je postavljen 6. 5. 1929. da bi se izgradnja

Konvikt nakon dogradnje

²² Osvit, 1902., br. 45 od 7. lipnja 1902., Narodni list, Zadar, XLI, 1902. od 14. lipnja 1902.

²³ Arhiv Hercegovine, Mostar, KBM, K 30.

dovršila tijekom 1929. i 1930., a godine 1935. u konviku je stanovalo 130 đaka.²⁴

Oko arhitekta konvika iz god. 1929., kad je izgrađena velika trokatnica istočno od postojeće građevine koja je s novim i puno većim zdanjem spojena u građevinsku cjelinu, još uvijek postoji dvojbe. Neki spominju Josipa pl. Vančaša, ali u bogatoj literaturi o njemu taj podatak ne nalazimo. U arhivskoj građi imamo nekoliko podataka o korespondenciji Josipa Vančaša i franjevaca u vezi s isplatom duga pri obnovi samostana i pravljenja plana za vanjski konvikt.²⁵ Ne možemo sa sigurnošću tvrditi da je prilikom izrade korišten Vančašev plan jer nije sačuvan u dokumentima. Graditeljske rade na konviku i nadzor nad njima vodio je Šimun Boras koji je i projektirao pojedine detalje pa moramo razmisliti o mogućnosti da je on autor spomenute zgrade.

Za novoizgrađene objekte, u duhu novoga vremena, franjevci su odlučili izgraditi i električnu centralu koja je puštena u pogon godine 1936. i izgrađen je vod od betonskih i čeličnih stupova koji su spojili centralu sa samostanom i gimnazijom.

Rušenja i gradnje nakon Drugoga svjetskog rata

Osam dućana,²⁶ što su ih franjevci sa-gradili godine 1860., nove su vlasti Crkvi oduzele te ih porušile godine 1949. Domalo je na njihovu mjestu podignuta nevelika katnica. Nakon nacionalizacije zgrada Narodne učionice iz godine 1867. došla je u privatno vlasništvo. Djelomičnim rušenjem i višekratnim preinakama, na žalost, malošto je od

Franjevačka galerija

nje preostalo. Zbog trošnosti i nesvrshovitosti franjevci su godine 1969. srušili produžetak istočnog samostanskog krila, gdje je bila kuhinja i svojedobno smještaj za franjevačke pitomce, i na

²⁴ AFP Mostar, Ljetopis, str. 186.

²⁵ AFP Mostar, SP. SV. 59 i 60., 1922.

²⁶ Bakula, P., Hercegovina prije sto godina ili šematisam fra Petra Bakule, Mostar, 1970., str. 53.

Klaustar prije obnove

Negdašnji dućani

njegovu su mjestu podigli manju prize-mnicu. Godine 1973. bili su primorani, zbog nesolidne gradnje i dotrajalosti, također do temelja srušiti istočno krilo, da bi ga ponovno sagradili, s pridodanom sakristijom, prema nacrtima fra Pija Nuića. Današnji izgled samostanska zdanja su dobila godine 1989. gradnjom trokatnice s vjeronaučnim učionicama i prostorijama za Franjevačku galeriju, koja je ponovnom i istodobnom izgradnjom produžetka istočnoga krila povezana s ostalim dijelovima samostana u graditeljsku cjelinu.²⁷ Nacrte je izradio arhitekt Ivan Spajić.

Nedaleko od gimnazije, s njezine južne strane, godine 1965. dovršena je nevelika stambena dvokatnica, a tik uz gimnaziju, s kojom je na žalost i povezana, izgrađena je 1977. školska šport-

ska dvorana – čime su zadovoljene praktične potrebe, ali čiji izgled i kvaliteta gradnje narušavaju ljepotu i sklad opisane cjeline. Slično narušavanje do-godilo se i dopuštanjem gradnje privatnih kuća na potezu između konvikta i crkve.

Fra Didak s klesarima

²⁷ Usp. Kronika kuće i crkve.

Zaključak

Dolaskom franjevaca na Široki Brijeg, izgradnjom samostana i crkve, a kasnije gimnazije, konvikta i elektrane za svoje potrebe ovaj prostor je promijenio svoj izgled i ulogu: postao je vodeći centar katoličkoga puka na duhovnom, prosvjetnom, kulturnom polju.

Objekti su građeni materijalima koji su bili na dohvrat ruke i uz pomoć stranih majstora koji su ujedno bili učitelji domaćim ljudima koji su veoma brzo ovladali graditeljskim i obrtničkim umijećima. Tijekom nekoliko desetljeća na krševitom brežuljku izrastao je sakralni kompleks zahvaljujući viziji i entuzijazmu njegovih graditelja uz svekoliku pomoć katoličkog puka i mnogih dobrotvora.

Izvori

Arhiv BiH Sarajevo, pojedini spisi, personalni list.

Arhiv Hercegovine Mostar, KBM, Tehnički odjeljak - pojedini spisi.

Franjevački arhiv Mostar, AT XX/976.

AFP Mostar, Ljetopis.

Kronika kuće i crkve.

Periodika

Glas Hercegovca, Mostar, 1892.

Narodni list, Zadar, 1902.

Osvit, Mostar, 1899.-1905.

Šematizmi

Bakula, P., *Hercegovina prije sto godina ili šematizam fra Petra Bakule iz 1867.*, s latinskog orginala preveo dr. fra V. Kosir, Mostar, 1970.

Mikulić, M., *Šematizam Mile misijske provincije reda Manje braće sv. Oca Franje u Hercegovini za godinu 1903.*, Mostar, 2003.

Literatura

Glavaš, G., *Spomenica pedesetogodišnjice Hercegovačke franjevačke redopravštave*, Mostar, 1897.

Čelić, Dž., Mujezinović, M., *Stari mostovi u BiH*, Sarajevo, Publishing, 1998.

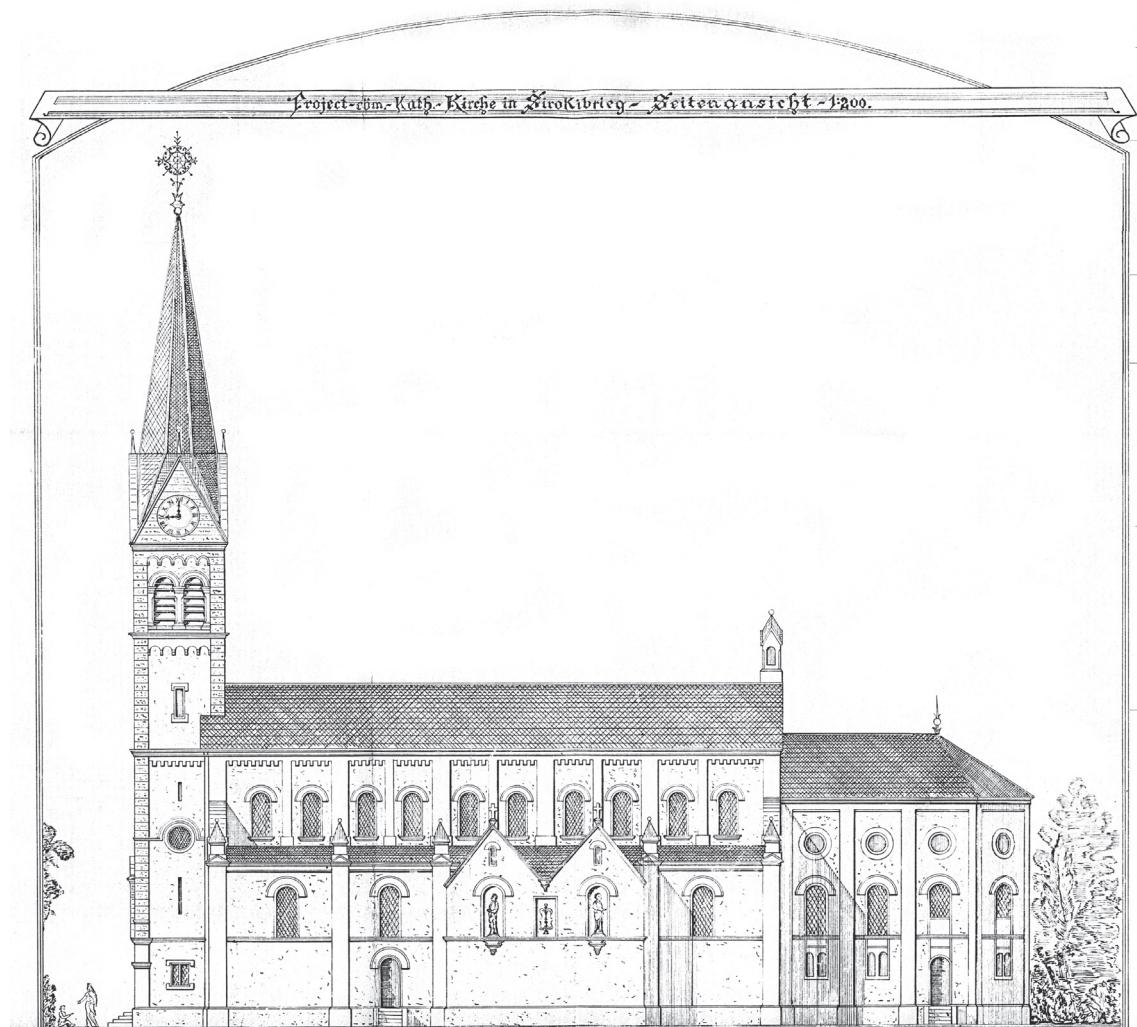
Hasandedić, H., *Spomenici kulture turškog doba u Mostaru*, Sarajevo, Veselin Masleša, 1980.

Šamić, M., *Francuski putnici u BiH u XIX. stoljeću 1836.-1878. i njihovi utisci o njoj*, IRO Veselin Masleša, Sarajevo, 1981.

Časopisi

Nametak, A., *Karađozbeg i njegovo doba*, Novi behar, Sarajevo, god. VII. 1933.-1934., br. 3 i 4.

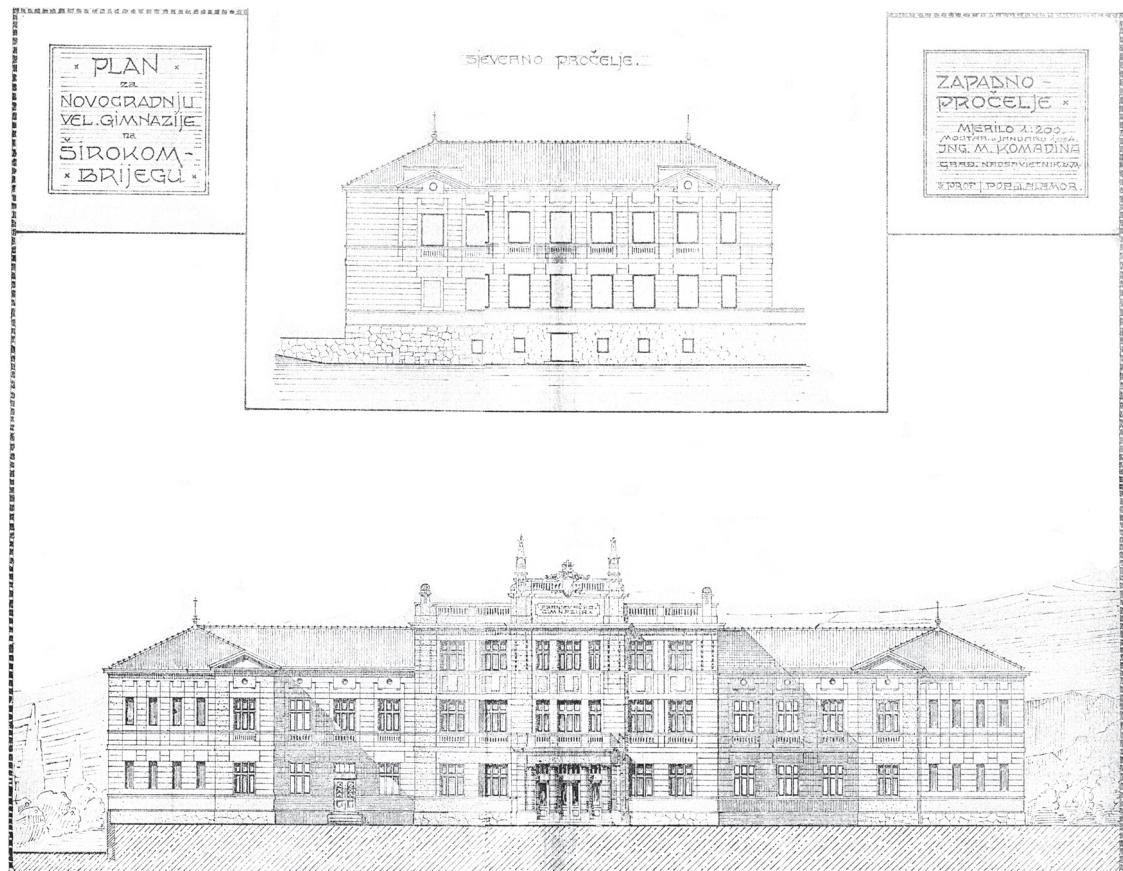
Betto, B., *fra Francesco Maria Lorenzon da Vicenza*, Collectanca Francisca, XXXV, Roma, 1965.

Pročelje crkve iz prvog projekta M. Davida iz 1904.

MÖSTAR IM MÄRZ 1904.

M. David

Prednje i bočno pročelje iz projekta gimnazije na Širokom Brijegu

NACRT ZA NOVOGRADNU VEL GIMNAZIJE NA ŠIROKOM BRIJEGU.

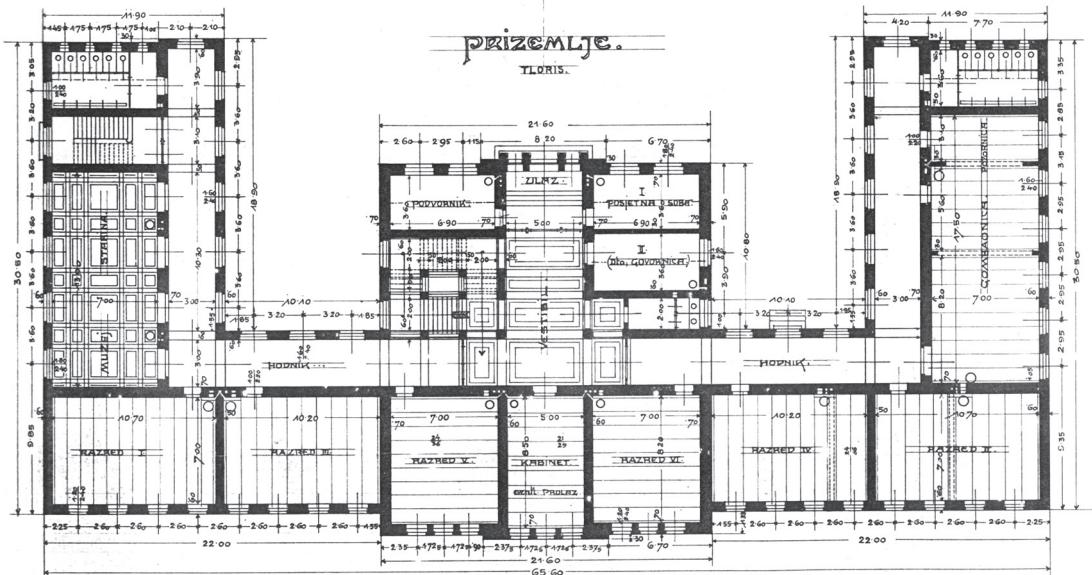
MERILLO 1:200.

MOSTAR, JANUAR 1924.

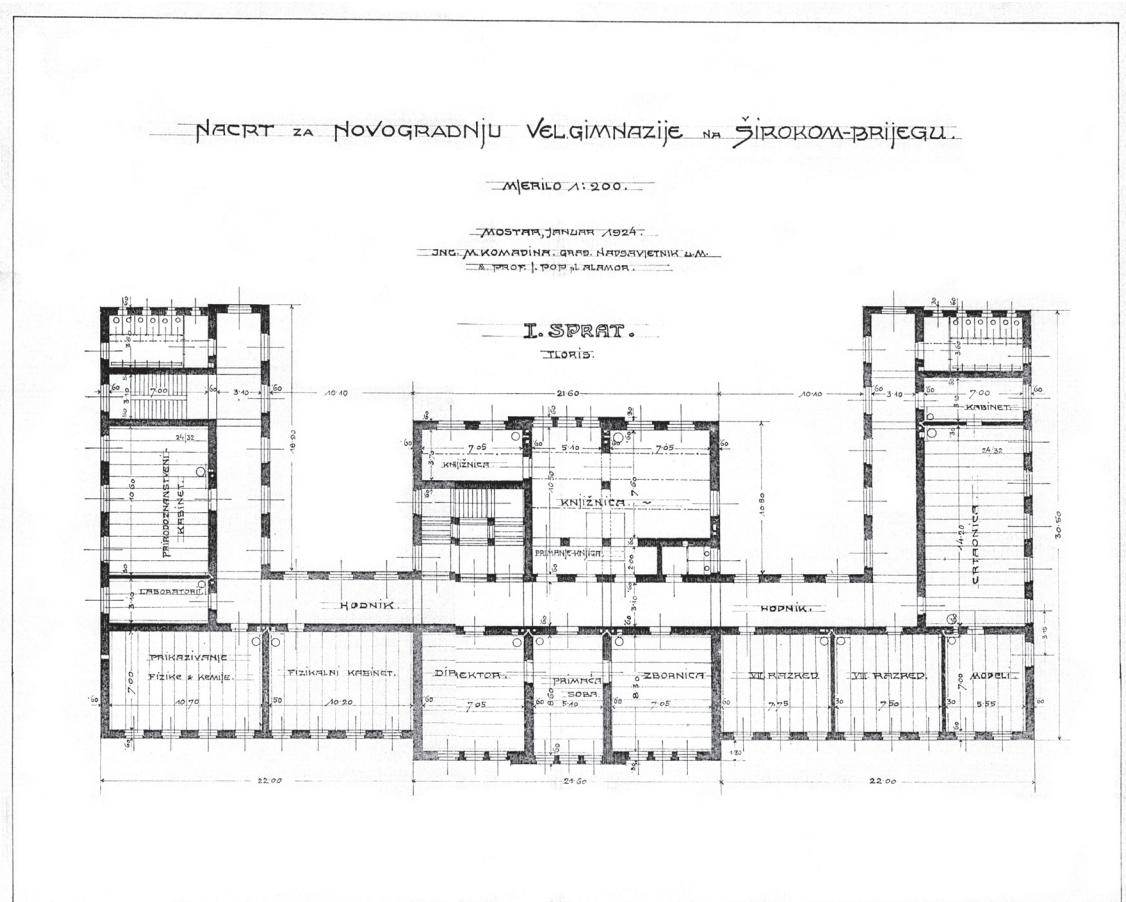
ING. M. KOMADINA, DRAB. HANDBRUTNIK U.M.
PROF. I. PODPLAMON.

PRIZEMLJE.

TLORIS.

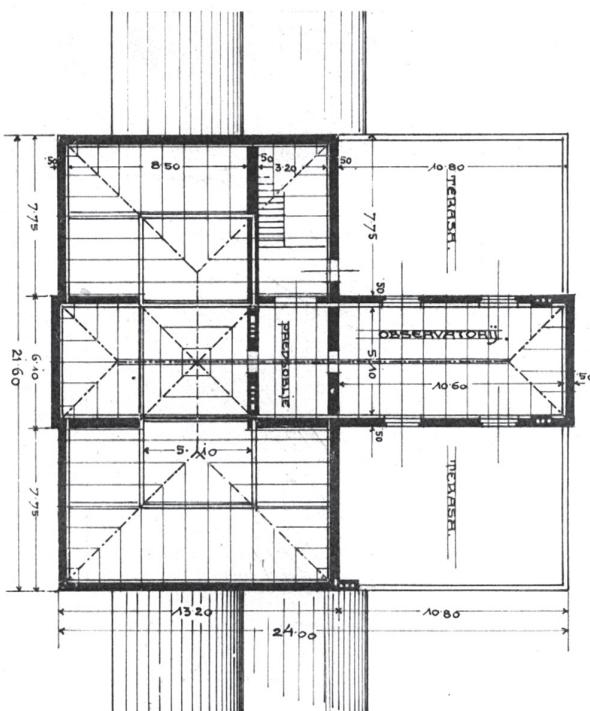
Tloris prizemlja gimnazije

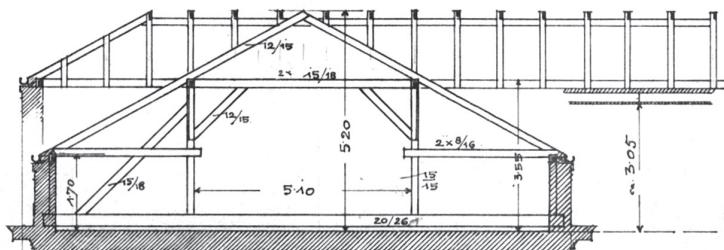
Tloris prvoga kata gimnazije

KROVIŠTE nad SREDNJEM TRAKTU.

OSENDA - 200. -

PROFIL 1:100-

NACRT za NOVOGRADNJU VEL.GIMNAZIJE
u ŠIROKOM-BRIJEGU.

MOSTAR, JUNIJA 1924.
ING. M. KOMADINA, GRAD. NEOSAVJETNIK u. M.
A. PROK. I. POP. u. MAMOT.

Krovište gimnazije

Znanstveno-stručni skup / *The scientific-expert symposium*

Sto godina nove crkve na Širokom Brijegu /

One hundred years of the new church in Široki Brijeg

20. lipnja 1905. - 20. lipnja 2005. / 20 June 1905 - 20 June 2005

Zbornik radova / *Proceedings*

NAKLADNIK / *PUBLISHED BY*

Franjevački samostan Široki Brijeg

The Franciscan Monastery Široki Brijeg

ZA NAKLADNIKA / *FOR THE PUBLISHER*

fra Branimir Musa

UREDNIŠTVO / *EDITORIAL BOARD*

dr. Ivo Čolak

fra Vendelin Karačić

dr. Antun Karaman

UREDNIK / *EDITOR*

dr. Ivo Čolak

FOTOGRAFIJE / *PHOTOS*

Kruno Hrkać i drugi

LEKTOR / *LANGUAGE EDITOR*

fra Vendelin Karačić

PRIJEVOD NA ENGLESKI / *ENGLISH TRANSLATION*

Goran Šamo

Danijela Kožul

Ivana Medić

RAČUNALNA OBRADA I PRIJELOM / *COMPUTER PROCESSING AND LAYOUT*

Damir Zadro

Božo Penavić, prof.

TISAK / *PRINTED BY*

Fram-Ziral, Mostar

NAKLADA / *EDITION*

1500 primjeraka / 1500 copies

CIP - Katalogizacija u publikaciji

Nacionalna i univerzitetska biblioteka

Bosne i Hercegovine, Sarajevo

726.54(497.6 Široki Brijeg)"1905/2005"(091)

ZNANSTVENO-stručni skup Sto godina nove crkve na Širokom Brijegu (2005)

Sto godina nove crkve na Širokom Brijegu : 1905.-2005. / Znanstveno-stručni skup Sto godina nove crkve na Širokom Brijegu, 20 lipnja 2005 ; [prijevod na engleski, English translation Goran Šamo, Danijela Kožul, Ivana Medić ; fotografije, photos Kruno Hrkać i drugi]. - Široki Brijeg : Franjevački samostan ; Mostar : Gradevinski fakultet Sveučilišta, 2006. - 555 str. : ilustr.

Tekst na uporedo hrv. i engl. jeziku. - "... skup, koji je održan ... 20. lipnja 2005. ..." ->

Proslov. - Bibliografija i bilješke uz tekst

ISBN 9958-9170-4-1

COBISS.BH-ID 15229702
